

Storbyarkiver

Av Arne Skivenes

”Storbyfaktoren”, ”storbyeffekten” og andre slike ord er blitt en del av vokabularet de siste 10-15 årene. På begynnelsen av 90-tallet ble fenomenet viet oppmerksomhet bl. a. i to stortingsmeldinger, St.meld. 11 (1990-91): ”Om storbyenes økonomiske situasjon mv.”, som ble lagt frem av regjeringen Syse, og Harlem Brundtland-regjeringens tilleggs melding ”Norge trenger storbyene” (St.meld 11 (1991-92)).

En trenger neppe være synsk, heller ikke ha lest hvert ord i dem for å slå fast at ”arkiv” ikke er behandlet i disse meldingene (selv om museer og bibliotek nevnes).

Nå har vi altså fått en stortingsmelding om arkiv, bibliotek og museum.

Og – ganske riktig – her finner vi ingenting om storbyer!

Betyr dette at det ikke er noe arkivelement i storbyfaktoren ? Eller at det ikke er noe spesielt med storbyene i arkivsammenheng ?

La oss se nærmere på dette:

Tettsteder virker som magneter på sitt omland, byer for sine regioner. Storbyene virker som magneter for hele nasjonen. Ved å konsentrere kapital, mennesker, aktivitet med mer utfører byene oppgaver til beste for hele sin region, og storbyene i tillegg også for hele nasjonen. Problemet har vært at når inntektsgrunnlaget skal fastlegges, tas det ikke tilstrekkelig hensyn til dette, verken i de statlige overføringene til kommunene eller i de rammer som legges på kommunenes beskatningsmuligheter.

”Eit senter oppstår og utviklar seg av fleire årsaker. Frå gammalt av er funksjonen som transportknutepunkt kanskje viktigast – tettstaden oppstod ved vegkrysset, der elva rann ut i fjorden, ved den gode hamnen. Lokalisering av offentlege funksjonar (tingsetet, borga, rådhuset, skulen) trekkjer til seg andre funksjonar, det same gjeld den felles marknadsplassen og torget, Lokalisering av arbeidsplassar er ikkje i seg sjølv eit kjenneteikn på eit senter, men opphoping av mange ulike typar arbeidsplassar vil kunne føre til senterutvikling.” (Fylkesplan for Hordaland 2000 – 2003. Høyringsforslag. S. 29)

Det er mange sider av storbyeffekten, og de påvirker hverandre gjensidig:

Storbyene tiltrekker seg *folk*. De skal ha et sted å bo, og det blir press på boligmarkedet. De skal ha et arbeid i den grad det finnes, de skal betale skatt, forsikres. De får barn som skal ha barnehageplass, skoleplass, fritidsaktiviteter og senere skal ha sin egen bolig.

Storbyene tiltrekker seg kapital. Den skal investeres i banker og næringsliv, skape aktivitet og gi profit.

Storbyene tiltrekker seg problemer. På grunn av presset vil forholdsvis flere i de store byene være uten arbeid, uten bolig, uten barnehageplass. Det vil være flere sosiale problemer, mer alkoholmisbruk, mer narkotika, flere barnevernsaker og flere skilsmisser. Det vil være mer kriminalitet og mer vold. Logisk nok oppstår også motkrefter mot dette i byene: oppsøkende tjenester blant ungdom. Kirkens bymisjon, Frelsesarmeen, nødtelefoner og krisesentra.

”Storbyene skiller seg fra resten av landet ved både en langt høyere andel sosialhjelpstilfeller i forhold til innbyggertallet, og et mye høyere gjennomsnittlig utbetalt beløp pr klient enn landet for øvrig I en rapport (Brevik, 1989) utarbeidet for Storbyprogrammet, i regi av Kommunenes Sentralforbund, er konklusjonen at bruken av sosialhjelp i storbyene er større uansett om en måler i *antall stønadstilfeller, månedlig utbetaling eller stønadslengde.*”” (Stortingsmelding 11, 1990-91, s. 142-143)

Storbyene tiltrekker seg kultur og kunstnere. Befolkningsgrunnlaget vil være til stede både for kulturinstitusjoner og enkeltkunstnere med smalt repertoar.

Storbyene tiltrekker seg byråkrati og senterfunksjoner. Alle de ekstra storbyeffektene trenger ekstra administrasjon, saksbehandling, planlegging og kontroll, spesielt fra kommunalt hold. Organisasjoner og bedrifter vil gjerne legge sine sentrale kontorer til storbyene.

Storbyene tiltrekker seg trafikk. Veier skal bygges, brukes mer intensivt, og slites derfor fortere ned. Vedlikehold og omlegginger skjer hyppigere. Større trafikk gir større miljøproblemer, noe som både forårsaker større miljøtiltak og større utslag av visse sykdommer.

Storbyene tiltrekker seg aktivitet. Eiendommer omsettes hyppigere, folk flytter oftere, bolig mønstre endres, fortetting, byfornyning, mye er i endring.

Storbyene tiltrekker seg nye fenomener og nyskapning. Arkitektoniske nyvinninger, eksperimentell kunst, moter, ungdomskultur, alternative bevegelser og miljøer, oppstår i storbyene. Befolkningsgrunnlaget er stort nok – og differensiert nok – til spesialisert produksjon og salg av nisjeprodukter og nisjetjenester: helsestudier og treningssentre, økologiske produkter, piercing- og tatoveringstjenester, spesialbutikker for brettseilingsutstyr, rollespill eller rulleskøyter – you name it!. En spesiell avart av dette er alle de etniske spisestedene og matbutikkene som dukker opp i innvandringens kjølvann. Storbyene tiltrekker seg databasert virksomhet. Tilsynelatende et paradoks siden internett muliggjør etableringen av slik virksomhet nær sagt hvorsomhelst. Foreløpig ser det ut til at de (unge) menneskene som etablerer seg i slik virksomhet krever en sterkt urban livsstil.

Storbyene tiltrekker seg besøkende og turister, De skal ha hotellplass, spise, ha guider, program og brosjyrer på ørten språk, og legge igjen etter seg mye fremmed valuta.

Storbyene fremmer spesialisering, multikulturisme, individualisme, foreninger, større forskjeller, fattigdom og rikdom, skaperkraft og apati

Mange av storbyeffektene er nyttige og positive, andre er skadelige og negative. De fleste genererer større utgifter for kommunen (og det er dem som selvsagt er viet størst

oppmerksomhet i storbymeldingene), men noen generer også større inntekter (men da som regel på privat sektor.)

”Først viser til at forskningsarbeider har dokumentert og begrunnet et høyt utgiftsnivå i større bykommuner. Begrunnelsen varierer, men stort sett har følgende dekning ide refererte arbeidene:

* De kommunale ”sikkerhetsnettfunksjonene” – først og fremst sosial omsorg –veier tyngre i større bykommuner pga opphopning av utsatte grupper og den strøksmessige ulikhet som fører til krav om utjevning av levekårene. Disse faktorene legitimerer at bykommunene på en rekke områder har – og bør ha – høyere dekningsgrad enn andre kommuner)

* De kommunale infrastruktur-, tilretteleggings- og reguleringsfunksjonene veier tyngre i større bykommuner grunnet befolkningskonsentrasjonen og bybeboernes reduserte selvforsyningssevne” (Stortingsmelding 11/1990-91, s. 81-82)

Felles for alle disse elementene som her har vært nevnt – og mange flere til – er at de alle genererer korrespondanse og saksbehandling, planlegging, vedtak, regnskap, kontroll og revisjon. De er årsak til arkivdanning – papirbasert og elektronisk – i offentlig og privat sektor. Storbyeffekten på statlig sektor er nok sterkest i Oslo. En gjennomgang av opplistingen ovenfor skulle gi en pekepinn om at en svært stor del av storbykonsekvensene får utslag i kommunal sektor. Størrelsesforskjellene på for eksempel byplankontor, sosialetat, boligetat, eiendomsforvaltning, oppmålingsavdeling mv mellom storbyene og andre kommuner er større enn bare økningen i folketall skulle tilsi. Et mer komplekst samfunn skaper mer kompleks administrasjon som igjen skaper mer komplekse - og større - arkiver.

Arkivplaner kan tjene som eksempel her. På begynnelsen av 1980-tallet importerte vi ved Bergen Byarkiv et svensk konsept for utarbeiding av arkivplaner. Det baserte seg på en kartlegging av arkivserier, deres funksjon og hva som burde skje med dem. Konseptet ble noe utvidet og utviklet av oss, og senere også av Interkommunalt Arkiv i Hordaland og Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane. På denne basisen er det laget mange fine arkivplaner for kommuner på Vestlandet, Vaksdal og Balestrand var blant de første, og senere er det blitt mange flere. Arkivplanene for disse kommunene er blitt instruktive hefter på ca 100 sider. Forsøk på å anvende den videreutviklede metoden på avdelinger i Bergen kommune viser seg bl.a. i at arkivplaner for Oppmålingsavdelingen, Brannvesenet eller Kemneren alle er blitt svære dokumenter som fyller en hel brevordner, ofte opp i 3-400 sider. Ved oppmålingsavdelingen i Bergen ble det registrert i alt 742 forskjellige arkivserier! Metoden som viste seg hensiktsmessig i en vestlandskommune av vanlig størrelse, viste seg for arbeidskrevende for å håndtere arkivet i en enkelt enhet i storbykommunen Bergen. (Ny metode er under utvikling, men det er en annen sak).

Et annet sammenligningsgrunnlag kan finnes i grunnlagsmaterialet til et planlagt prosjekt omkring fattigvesensarkiver i det tidligere Bergenhus stift (Hordaland og Sogn og Fjordane) i forbindelse med det kommende 250-årsjubileet for fattigvesenet i denne landsdelen. Her stipulerer Interkommunalt Arkiv i Hordaland at omfanget av arkivmaterialet etter fattigvesenet i kommunene utenom Bergen er ca 60 hyllemeter. Utfra lister fra Sogn og Fjordane kan materialet i dette fylket stipuleres til ca 54 meter. Listene fra begge fylker viser små og oversiktlige arkiver. Arkivene fra Bergen rommer 170 hyllemeter, altså 1,5 ganger resten av kommunene i de to fylkene. Det må også sies at materialet fra Bergen har vært

gjenstand for meget hårdhente kassasjoner, det berettes om flere lastebillass som ble kjørt bort tidlig på 70-tallet. Det er altså ingen dristig påstand å hevde at fattigvesen/sosialomsorg i Bergen by har produsert dobbelt så mye arkivmateriale som resten av Hordaland pluss Sogn og Fjordane til sammen. Oversiktslister viser også at materialet er langt mer komplisert.

”Bergen som Vestlandets hovudstad

Bergen har ein storleik, styrkje og internasjonal posisjon som gjer byen til Vestlandets hovudstad. Saman med fjordlandskapet er Bergen eit av dei mest markerte og identitetsskapande trekka ved Vestlandet, og byen er eit av Hordaland sine viktigaste føremoner.

Byen er ein motor for næringsutviklinga i Hordaland, dette er slått fast mellom anna i Strategisk Næringsplan. Universitets- og utdanningsmiljøet gjer at fylket kan tilby høg kompetanse på mange område. Nærleik mellom kompetansmiljøa og næringslivet gir eit unikt potensial som må utviklast vidare. Eit stort kulturtilbod av internasjonal kvalitet gjer byen attraktiv som bustad. Bergen må vera det naturlege val for lokalisering av landsdelsfunksjonar og nasjonale funksjonar. Byen si rolle som motor i utviklinga i fylket og på Vestlandet må framhevast og styrkjast.” (Fylkesplan for Hordaland 2000 – 2003. Høyringsforslag. S. 32)

Et tredje eksempel kan hentes fra situasjonen omkring kommunesammenslutningen i 1972, da Bergen bykommune ble slått sammen med landkommunene Arna, Fana, Laksevåg og Åsane. I 1970 hadde Bergen by 113.351 innbyggere, de 4 andre hadde til sammen 97.046. Bergen var altså 1,16 ganger større enn omlandet. Hvordan var forholdet mht arkivproduksjon?

Fra formannskap/kommunestyre/rådmann/sentraladministrasjon hadde omegnskommune til sammen 337 hyllemeter, Bergen by hadde 875 meter, altså 2,6 ganger så mye.

Fra reguleringskommisjoner og tilsvarende organer hadde omegnskommunene 35 hyllemeter til sammen, Bergen hadde 150 meter, altså 4,3 ganger så mye.

Om en hadde sammenlignet de ikke lovpålagte tjenestene, som renholdsvesen, kultur, idrett, kino osv. hadde en fått mye større forskjeller. For eksempel er Bergen bys renholdsverksarkiv 28 ganger så stort som omlandkommunenes. Dette skyldes selvsagt delvis at kun en av dem, Fana, hadde et kommunalt renholdsverk, men dette er jo nettopp en vesentlig del av bildet når det gjelder storbyeffekten: Storbyene har arkiver etter virksomheter som de fleste kommuner ikke har.

Nå er det en gjennomgående formulering i stortingsmelding 22 og mye annet statlig materiale at kommunene er selv ansvarlig for sine arkiver. Selvsagt er de det, på samme måte som de er ansvarlig for sin økonomi og en mengde annet. Det er imidlertid en praksis at staten har grepet inn med støtte til utkantkommuner for å opprettholde bosettingen, gjennom DU-midler og annet. En kan i og for seg se statens delaktighet i og interesse for de interkommunale arkivordningene i dette lyset.

”Distriktpolitikken har etterhvert lange tradisjoner i Norge, mens en statlig bypolitikk er langt mindre etablert, og mer fragmentert” (St.meld 11, 1991-92 s. 11)

Anerkjenning av storbyenes spesielle situasjon har sittet lenger inne når det gjelder tilskudd fra staten. En vil gjerne ha ut nytteeffektene som senterfunksjoner, kulturtilbud, spesialisert kompetanse osv. uten å vedkjenne seg utgiftssidene.

På samme måte forholder det seg med storbyarkivene: når arkivsituasjonen i kommune-Norge skal beskrives, blir de usynlige. Det *er* viktig at halvparten av landets kommuner ikke er med i noe interkommunalt arkiv, men det er like viktig at over 25% av landets befolkning bor i kommuner som har egne arkivinstitusjoner. Det er ikke usannsynlig at nærmere 50% av alt kommunalt arkivmateriale i Norge befinner seg i disse kommunene. Og disse arkivinstitusjonene strever med å få gjort alt de skal.

Trengs det et storbytillegg for arkiv? Ja, hvorfor ikke?

Et minimum må være at spørsmålet utredes som et resultat av Stortingsmelding 22.

Noen tall: Bergen og Hordaland I 1998 hadde Bergen 52,6 av folketallet i Hordaland, 3 % av arealet 68,7 % av avfallet 43% av 16-19-åringer 56% av 20-39-åringer 70,7% av utenlandske statsborgere 63,5% av enslige 63,6 % av enslige mødre 34,3 % av bokbestand i folkebibliotek 54,1% av utlån og 64,3 % av besøk på folkebibliotek 6,0 sosialhjelpstilfelle pr 100 innbyggere mot Hordaland 4,9 (Bergen sentrum har 8,5) 60,3% av helt arbeidsledige 77,8% av ansatte i varehandel 88,0% av ansatte i agentur- og engroshandel 42,7% av hotellene, 58,2 % av hotellsengene 69,6 % av gjestedøgn på hotell 51,7 % av trafikkulykker, 70,5 % av trafikkulykker med skade eller død for fotgjenger 71% av gjennomsnittsnivå for statlig rammetilskot (Fylkesstatistikk 1998. Hordaland Fylkeskommune) (i tillegg skulle det vært interessant å ha tall på: % av kinobesøk % av ansatte i kultursektoren % av ansatte i databransjen % av ansatte i konsulent og advokatbransjene osv...)
--